

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну
едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ
СКУП

„Специјална
едукација и
рехабилитација у
условима пандемије
COVID-19“

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд,
23. децембар 2021.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„СПЕЦИЈАЛНА ЕДУКАЦИЈА И РЕХАБИЛИТАЦИЈА У
УСЛОВИМА ПАНДЕМИЈЕ COVID-19”**

Београд, 23. децембар 2021.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2021.

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„СПЕЦИЈАЛНА ЕДУКАЦИЈА И РЕХАБИЛИТАЦИЈА У УСЛОВИМА ПАНДЕМИЈЕ COVID-19“
Београд, 23. децембар 2021. године
ЗБОРНИК РАДОВА

Рецензенти:

Проф. др Даница Васиљевић-Продановић
Доц. др Лука Мијатовић

Издавач:

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Марина Шестић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Бранка Јаблан

Уредници:

Доц. др Наташа Буха
Доц. др Милица Ковачевић

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Штампа омота и нарезивање ЦД:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

Зборник радова ће бити публикован у електронском облику – ЦД

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-155-6

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 9. 12. 2021. године, Одлуком бр. 3/193 од 10. 12. 2021. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „Специјална едукација и рехабилитација у условима пандемије COVID-19“.

Зборник је настао као резултат Пројекта „Специјална едукација и рехабилитација у условима пандемије COVID-19“ чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију. Руководилац Пројекта је проф. др Горан Јованић.

ПРОМЕНЕ У ПОНАШАЊУ УЧЕНИКА НАКОН ОТВАРАЊА ШКОЛА: ПЕРЦЕПЦИЈА НАСТАВНИКА

Бранислава ПОПОВИЋ-ЋИТИЋ¹, Ана ПАРАУШИЋ², Марија СТОЈАНОВИЋ³,
Лидија БУКВИЋ-БРАНКОВИЋ⁴, Марина КОВАЧЕВИЋ-ЛЕПОЈЕВИЋ³,
Милица КОВАЧЕВИЋ¹

¹Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

²Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд

³Институт за педагошка истраживања, Београд

⁴ЦЕПОРА – Центар за позитиван развој деце и омладине, Београд

Апстракт

Уважавајући специфичности и изазове образовања током пандемије, посебно након поновног отварања школа и увођења комбинованог модела образовно-васпитног рада, постављено је национално истраживање са циљем сагледавања потреба основних школа у измењеним условима организације и спровођења програма наставе и учења. У овом раду презентован је део резултата који се односи на испољене промене у понашању ученика током првог полугодишта школске 2020/21. године, перципиране од стране њихових наставника. На узорку од 817 наставника разредне и предметне наставе из 86 градова у Републици Србији, применим анкетног упитника, прикупљени су подаци о видовима понашања за које наставници оцењују да су постала учесталија код ученика основних школа. Добијени налази, посматрано из перспективе наставника, подржавају полазну претпоставку о неповољном утицају пандемијског образовања на обрасце здравственог, академског, емоционалног и социјалног понашања ученика. Иако праћени низом ограничења, резултати могу послужити као полазна основа за даља истраживања која ће бити у функцији планирања адекватних стратегија превазилажења проблема понашања, али и унапређења опште добробити ученика у пост-ковид периоду.

Кључне речи: пандемијско образовање, понашање ученика, проблеми понашања, перцепција наставника, основна школа

УВОД

Здравствена криза изазвана пандемијом новог коронавируса (SARS-CoV-2) довела је до значајних промена у функционисању образовно-васпитног система и организацији процеса наставе и учења у свим основним

школама у Републици Србији. Почетак пандемије, који је временски обухватио друго полугодиште школске 2019/20. године, обележило је затварање свих школа, у смислу обуставе наставе у школама, те последично организовање наставе путем учења на даљину како би се континуитет

у образовању ученика одржао. У наредној, школској 2020/21. години, измене у организацији и реализацији образовно-васпитног рада у основној школи, дефинисане Стручним упутством Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС (2020), подразумевале су поновно отварање школа, али уз поштовање Посебног програма основног образовања и васпитања. За ученике првог циклуса образовања, од првог до четвртог разреда, настава се организовала свакодневно у школи кроз непосредан образовно-васпитни рад, али у групама до 15 ученика, са максимално четири часа у току дана, сваки у трајању од 30 минута. За ученике другог циклуса образовања у понуди су била два модела – основни и комбиновани, за који су се школе опредељивале у односу на актуелну епидемиолошку ситуацију и сопствене просторне и техничке могућности. Основни модел био је идентичан моделу рада у првом циклусу образовања, уз могућност извођења до пет часова дневно, док је комбиновани модел подразумевао организовање наставе непосредно у школи и путем наставе на даљину – током једне недеље ученици су наизменично, сваког другог дана имали непосредан образовно-васпитни рад у школи, односно наставу на даљину. И у овом моделу број ученика у групи није смео да буде преко 15, максимално је било могуће одржати до пет часова дневно, са трајањем од 30 минута. Додатно, у свим школама на снази су биле мере заштите здравља ученика и запослених током трајања пандемије (обавезно ношење заштитне маске, поштовање физичке дистанце, коришћење средстава за дезинфекцију, редовно проветравање просторија и сл.).

Измењени услови организације наставног процеса поставили су бројне изазове на плану не само остваривања исхода

учења и стандарда знања, већ и у домени психолошке добробити и социјалног функционисања како наставника, тако и ученика. Питања квалитета наставе, академског постигнућа ученика, услова за реализацију наставе на даљину, дигиталних компетенција наставника, облика подршке наставницима током кризе, укључујући и питања везана за проблеме менталног здравља и психосоцијалног функционисања наставника и ученика, постала су фокус интересовања научника широм света (нпр. Dabravolskaj et al., 2021; Engzella et al., 2021; Hammerstein et al., 2021; Hawrilenko et al., 2021; Jakubowski & Sitko-Dominik, 2021; Jiao et al., 2020; Liua et al., 2021; Portillo et al., 2020; Thorsteinsen et al., 2021, Zierer, 2021). Уважавајући ове истраживачке тенденције, група истраживача са Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, Института за педагошка истраживања и Института за криминолошка и социолошка истраживања, у организацији ЦЕПОРА – Центра за позитиван развој деце и омладине и уз подршку Мисије ОЕБС-а у Србији, спровела је национално истраживање усмерено на сагледавање потреба школа у измењеним околностима образовно-васпитног рада (Popović-Čitić i sar., 2021). У овом раду је презентован део резултата који се односи на испољене промене у понашању ученика након поновног отварања школа, перципиране од стране њихових наставника. Полазна претпоставка била је да су се околности пандемијског образовања одразиле неповољно на обрасце здравственог, академског, емоционалног и социјалног понашања ученика.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживачки узорак чинило је 817 наставника основних школа из 86 градова у Србији (13,6% Град Београд), оба пола (84,8% женског пола), старости од 23 до 64 године ($AS = 45,56$, $SD = 9,35$). Просечан број година рада у образовању износио је 18,40 ($SD = 9,83$), у распону од непуне године до 40 година. Једна трећина су били наставници разредне наставе (34,8%), док су две трећине чинили предметни наставници. Искуство да у првом полугодишту школске 2020/21. године раде искључиво по основном моделу имало је 26,8% наставника (од којих су 81,6% наставници разредне наставе), 70,9% наставника је примењивало комбиновани модел, док је само девет наставника изводило искључиво наставу на даљину.

За потребе сагледавања промена у понашању ученика, од наставника је тражено да на понуђеној листи означе сва понашања и проблеме за које оцењују да су се након отварања школа повећали (постали учесталији) код ученика њиховог одељења. На листи је понуђено 18 категорија које су покривале следеће проблеме и видове понашања: емоционални проблеми, проблеми са пажњом и концентрацијом, проблеми са мотивацијом, проблеми са дисциплином, бежање са часова, ниска посвећеност школи, академска нечеститост, социјално искључивање, вербални конфликти, физички конфликти, булинг, дигитално насиље, прекомерна употреба интернета ван школских обавеза, конзумирање психоактивних супстанци, крађе, уништавање имовине других ученика, уништавање школске имовине и неадекватне здравствене навике. Свака од понуђених категорија описно је

операционализована како би наставници имали што бољи увид у спектар понашања који је њом обухваћен.

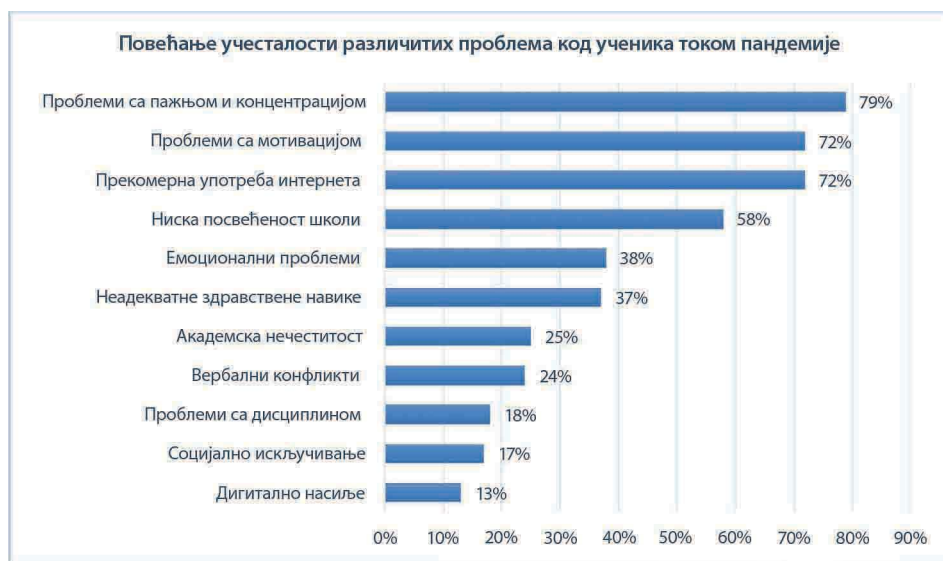
Подаци су прикупљени на добровољној бази путем онлајн упитника, у периоду од фебруара до априла 2021. године. Наставници су контактирани посредством матичних школа које су замољене да им проследе линк ка упитнику, уз пропратне информације о истраживању и контакт истраживача ради евентуалних појашњења и информација о доступности резултата истраживања. Све државне школе у Србији (без Косова) су контактиране ради учешћа у студији.

Добијени подаци, презентовани у овом раду, обрађени су методом дескриптивне статистике.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Процентуалне вредности броја наставника који су се изјаснили да су одређени проблеми постали учесталији код ученика након отварања школа, односно током првог полугодишта школске 2020/21. године, приказане су на Графикону 1.

За видове понашања који нису приказани на графикону (физички конфликти, булинг, уништавање школске и имовине других ученика, конзумирање психоактивних супстанци и крађе) проценти се крећу у распону од 1% до 4%, односно до 7% када је у питању неоправдано изостајање са наставе.

Графикон 1. Процент наставника који запажају повећање учесталости конкретних проблема код ученика током првог полугодишта школске 2020/21. године

ДИСКУСИЈА

Налази истраживања подржавају полазну претпоставку да је током пандемије, а у условима комбинованог модела наставе који је пратио повратак ученика у школске клупе, дошло до промена у здравственом, академском, емоционалном и социјалном понашању ученика. Сви испитани наставници изјавили су да запажају промене у понашању ученика у правцу веће учесталости појединих проблема у односу на период пре пандемије.

Када је у питању академско понашање и ангажовање ученика током наставе, наставници оцењују да ученици имају више проблема са одржавањем пажње и концентрације, те да су у мањој мери мотивисани за рад. Готово три четвртине испитаних наставника указало је на погоршање у овим доменима функционисања ученика, што се одражава не само на квалитет образовно-васпитног процеса већ и на исходе

учења. Наиме, више од половине наставника који су учествовали у истраживању перципира да је посвећеност ученика школи и школским обавезама приметно слабија, те да је, према мишљењу једне четвртине наставника, дошло до пораста ситуација академске нечеститости. Додатно, примећени су и учесталији проблеми са дисциплином ученика, али у значајно мањем проценту него што је то случај са претходно поменутих доменима.

Промене су запажене и у погледу емоционалног понашања ученика. Готово 40% наставника изјавило је да ученици манифестују емоционалне проблеме у већој мери него што је то био случај пре пандемије. У питању су испољавање узнемирености, повучености, усамљености, али и бурних емоционалних реакција, што може бити показатељ нарушене опште добробити ученика. Слична ситуација се бележи и на нивоу здравственог понашања. Више од трећине испитаних наставника

оцењује да су код ученика учесталији проблеми недовољне или прекомерне ухрањености, физичке неактивности и неусклађеног ритма будности и сна. Додатно, значајне промене примећене су и у обрасцима коришћења интернета. Више од 70% испитаних наставника пеципира да ученици прекомерно користе интернет изван потреба образовног процеса.

Коначно, када је реч о социјалном понашању, резултати указују да су на нивоу ученичких интеракција, посматрано из перспективе наставника, учесталији вербални конфликти, социјално искључивање и дигитално насиље, али не у мери у којој је то случај са претходно дискутованим променама у понашању. Са друге стране, учесталост поступака који се заснивају на физичком присуству (уништавање школске и имовине других ученика, физички конфликти, крађе) није се значајно променила.

Добијени налази о неповољном утицају пандемијског образовања у складу су са резултатима других истраживачких студија које указују на слабије академско постигнуће ученика, посебно млађих и оних из породица ниског социоекономског статуса (Hammerstein et al., 2021), смањење везаности ученика за школу, независно од њиховог узраста (Maiya et al., 2021), значајан пораст ризичних понашања повезаних са употребом интернета (Lukavská et al., 2021), укључујући и дигитално насиље – нарочито међу ученицима основних школа (Vaillancourt et al., 2021), повећање стреса, забринутости за сопствено здравље, негативног афекта и тешкоћа у когнитивном функционисању, посебно код девојчица (Schwartz et al., 2021). Тиме се изнова скреће пажња на потребу за успостављањем баланса између предности и ограничења стратегије поновног отварања школа, уз узимање у обзир психолошких, образовних

и социјалних последица за децу и њихове породице (Fantini et al., 2020). У једној од истраживачких студија (Wang et al., 2021), поређењем ученика који су након поновног отварања школа наставу и даље похађали искључиво онлајн и оних који су имали уживо наставу, установљено је да су емоционални и бихејвиорални проблеми, како екстернализовани тако и интернализовани, били озбиљнији и учесталији код деце која су наставу имала у непосредном школском окружењу у односу на ону која су се школовала код куће.

ЗАКЉУЧАК

Резултати овог истраживања, иако пружају само генерални увид у промене у понашању ученика и не нуде објашњење да ли су настале промене резултат пандемијске ситуације и измењених услова образовно-васпитног процеса или не, јасно указују да је питањима унапређивања психосоцијалне добробити ученика потребно посветити више пажње током процеса отварања школа, те планирати адекватне стратегије за превазилажење проблема у пост-ковид периоду. За очекивати је да су многе варијабле, својим медијаторским и модераторским ефектима, допринеле оваквим исходима, те је потребно уложити напоре у правцу идентификације фактора који су могли довести до промена и сагледати природу њиховог утицаја. Додатно, далеко поузданији и научно релевантнији подаци добили би се директним испитивањем самих ученика, те сагледавањем низа утицаја везаних за пандемијско образовање, што јесте препорука за даља истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

- Dabravolskaj, J., Khan, M. K. A., Veugelers, P. J., & Maximova, K. (2021). Mental health and wellbeing of 9–12-year-old children in Northern Canada before the COVID-19 pandemic and after the first lockdown. *International Journal of Public Health, 66*, Article 1604219. <https://doi.org/10.3389/ijph.2021.1604219>
- Engzella, P., Freya, A., & Verhagena, M. D. (2021). Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic. *PNAS, 118*(17), Article e2022376118. <https://doi.org/10.1073/pnas.2022376118>
- Fantini, M. P., Reno, C., Biserni, G. B., Savoia, E., & Lanari, M. (2020). COVID-19 and the re-opening of schools: A policy maker's dilemma. *Italian Journal of Pediatrics, 46*, Article 79. <https://doi.org/10.1186/s13052-020-00844-1>
- Hammerstein, S., König, C., Dreisörner, T., & Frey, A. (2021). Effects of COVID-19-related school closures on student achievement – A systematic review. *Frontiers in Psychology, 12*, Article 746289. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.746289>
- Hawrilenko, M., Kroshus, E., Tandon, P., & Christakis, D. (2021). The association between school closures and child mental health during COVID-19. *JAMA Network Open, 4*(9), Article e2124092. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2021.24092>
- Jakubowski, T. D., & Sitko-Dominik, M. M. (2021). Teachers' mental health during the first two waves of the COVID-19 pandemic in Poland. *PLoS ONE, 16*(9), Article e0257252. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0257252>
- Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M., & Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. *The Journal of Pediatrics, 221*, 264–266. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.03.013>
- Liua, Q., Zhoua, Y., Xiea, X., Xuea, Q., Zhua, K., Wana, Z., Wua, H., Zhangb, J., & Songa, R. (2021). The prevalence of behavioral problems among school-aged children in home quarantine during the COVID-19 pandemic in China. *Journal of Affective Disorders, 279*, 412–416. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.10.008>
- Lukavská, K., Burda, V., Lukavský, J., Slussareff, M., & Gabrhelík, R. (2021). School-based prevention of screen-related risk behaviors during the long-term distant schooling caused by COVID-19 outbreak. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*, Article 8561. <https://doi.org/10.3390/ijerph18168561>
- Maiya, S., Dotterer, A. M., & Whiteman, S. D. (2021). Longitudinal changes in adolescents' school bonding during the COVID-19 pandemic: Individual, parenting, and family correlates. *Journal of Research on Adolescence, 31*(3), 808–819. <https://doi.org/10.1111/jora.12653>
- Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja RS (2020). *Stručno uputstvo za organizaciju i realizaciju obrazovno-vaspitanog rada u osnovnoj školi u školskoj 2020-2021. godini*. <https://www.mpn.gov.rs/uputstva-za-organizovanje-i-realizaciju-nastave-u-osnovnoj-i-srednjoj-skoli-kao-i-o-merama-zastite-zdravlja-ucenika-i-zaposlenih-u-skolama/>
- Popović-Čitić, B., Bukvić Branković, L., Kovačević-Lepojević, M., Paraušić, A. i Stojanović, M. (2021). *Potrebe osnovnih škola u Srbiji tokom pandemije COVID-19 u kontekstu prevencije rizičnih ponašanja učenika: perspektiva nastavnika*. CEPORA – Centar za pozitivan razvoj dece i omladine.
- Portillo, J., Garay, U., Tejada, E., Bilbao, N. (2020). Self-perception of the digital competence of educators during the COVID-19 pandemic: A cross-analysis of different educational stages. *Sustainability, 12*, Article 10128. <https://doi.org/10.3390/su122310128>

Schwartz, K. D., Exner-Cortens, D., McMorris, C. A., Makarenko, E., Arnold, P., Van Bavel, M., Williams, S., & Canfield, R. (2021). COVID-19 and student well-being: Stress and mental health during return-to-school. *Canadian Journal of School Psychology, 36*(2), 166–185. <https://doi.org/10.1177/08295735211001653>

Thorsteinsen, K., Parks-Stamm, E. J., Olsen, M., Kvalø, M., & Martiny, S. E. (2021). The impact of COVID-19-induced changes at schools on elementary students' school engagement. *Frontiers in Psychology, 12*, Article 687611. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.687611>

Vaillancourt, T., Brittain, H., Krygsman, A., Farrell, A. H., Landon, S., & Pepler, D. (2021). School bullying before and during COVID-19: Results from a population-based randomized design. *Aggressive Behavior, 47*(5), 557–569. <https://doi.org/10.1002/ab.21986>

Wang, L., Zhang, Y., Chen, L., Wang, J., Jia, F., Li, F., Froehlich, T. E., Hou, Y., Hao, Y., Shi, Y., Deng, H., Zhang, J., Huang, L., Xie, X., Fang, S., Xu, L., Xu, Q., Guan, H., Wang, W., . . . Li, T. (2021). Psychosocial and behavioral problems of children and adolescents in the early stage of reopening schools after the COVID-19 pandemic: A national cross-sectional study in China. *Translational Psychiatry, 11*, Article 342. <https://doi.org/10.1038/s41398-021-01462-z>

Zierer, K. (2021). Effects of pandemic-related school closures on pupils' performance and learning in selected countries: A rapid review. *Education Sciences, 11*, Article 252. <https://doi.org/10.3390/educsci11060252>

CHANGES IN STUDENT BEHAVIOR AFTER SCHOOL RE-OPENING: TEACHERS' PERCEPTION

**Branislava POPOVIĆ-ĆITIĆ¹,
Ana PARAUŠIĆ², Marija STOJANOVIĆ³,
Lidija BUKVIĆ-BRANKOVIĆ⁴,
Marina KOVAČEVIĆ-LEPOJEVIĆ³,
Milica KOVAČEVIĆ¹**

¹University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

²Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

³Institute for Educational Research, Belgrade

⁴CEPORA – Center for Positive Youth Development, Belgrade

Abstract

Respecting the specifics and challenges of education during the pandemic, especially after the reopening of schools and introducing the combined model of educational work, a national research study has been set up to establish primary schools' needs in the changed conditions of organization and implementation of the educational process. In this paper, a part of the study results is presented, which refers to the changes in the behavior of students which emerged during the first semester of the school year 2020/21. years, perceived by their teachers. On a sample of 817 primary and secondary school teachers from 86 cities in the Republic of Serbia, using a questionnaire, data were collected on behaviors that teachers estimate have become more present among primary school students. The obtained findings, viewed from the perspective of teachers, support the initial assumption of the adverse impact of pandemic education on the patterns of health, academic, emotional and social behavior of students. Although accompanied by a number of limitations, the results can serve as a starting point for further research that will serve to plan adequate strategies for overcoming behavioral problems, but also to

improve the general well-being of students in the post-covid period.

Keywords: *pandemic education, student behavior, behavioral problems, teachers' perception, primary school*